değildir. Hicretin II. veya III. asırlarında yaşadığı sanılmakta, bir rivayete dayanılarak da Halife Vâsik'ın ölümü (233/847) sırasında sağ olduğu ileri sürülmektedir. Çeşitli kaynaklarda nisbesinin değişik yazılmış olması sebebiyle doğduğu veya yaşadığı şehir de kesinlikle bilinmemekte, bu yerin Hazar denizinin güneyindeki Gîlân yahut Çin Türkistanı'nın batısındaki Huttal olduğu sanılmaktadır.

İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde (s. 339), Abdülhamîd b. Vâsi'in künyesi Ebü'l-Fazl şeklinde verilmekle birlikte Ebû Muhammed künyesiyle ananların da olduğu ve biri *Kitâbü'l-Câmi*ᶜ *fi'l-ḥisâb*, diğeri *Kitâbü'l-Muᶜâmelât* adını taşıyan iki kitabının bulunduğu kayıtlıdır. Künyesi hakkında aynı bilgiyi veren ve İbn Türk el-Cîlî olarak tanındığını belirten İbnü'l-Kıftî ise (bk. *İḫbârü'l-ᶜulemâ*ᵓ, s. 155) hesap ilminde çok bilgili ve maharet sahibi olduğunu, bu ilmin mensuplarının daima ondan bahsettiklerini söylemekte, bu iki eserinden başka *Kitâbü Nevâdiri'l-ḥisâb* ve *Ḫavâṣṣü'l-aᶜdâd* adlı iki kitabının daha varlığını bildirmektedir; ancak bu iki adın bir tek esere ait olması da mümkündür. Kâtip Çelebi de *Keşfü'ẓ-ẓunûn*'da Abdülhamîd b. Vâsi'in torunu Ebû Berze'nin dedesi hakkında verdiği, onun cebir ilminin kurucusu olduğuna ve bu konuda Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî'den önce geldiğine dair bilgiyi nakletmekte, arkasından da Ebû Berze'den biraz daha sonra yaşadığı sanılan Ebû Kâmil eş-Şücâ' el-Eslem'in, Ebû Berze'yi "gerçekleri saptırıcı" (muhteriḳ) olmakla suçlayan ve cebiri asıl kuranın Hârizmî olduğunu iddia eden sözlerini kaydetmektedir. Ebû Kâmil'in bir kitabı ile Hârizmî'nin iki kitabının Arapça asılları ve tercümeleriyle birlikte bugüne kadar ulaşmış olmalarına karşılık, Aydın Sayılı'nın yayımladığı kısa bir yazısı dışında, ne Abdülhamîd b. Vâsi'in ne de Ebû Berze'nin eserlerinin elde olmayışı, cebir konusunda ilk kitap yazanın kim olduğunu tesbit etmeyi güçleştirmektedir. Sâlih Zeki'ye göre Abdülhamîd b. Vâsi'in Hârizmî'den önce yaşadığı kesin olarak bilinmektedir. Aydın Sayılı ise konuyu geniş biçimde inceledikten sonra, ikisinin aşağı yukarı çağdaş olduklarını ve belki Abdülhamîd b. Vâsi'in biraz daha önce yaşamış olduğunu, Hârizmî'nin bu ilim dalında öncü olduğu iddiasında bulunmayışının da Ebû Berze'ye hak verdirebileceğini, ancak bugün için yine de kesin bir şey söylenemeyeceğini ifade etmektedir.

Aydın Sayılı bu çalışmasında, Abdülhamîd b. Vâsi'in bir kitabına ait olması gereken *eż-Żarûrât fi'l-muḳterinât min Kitâbi'l-cebr ve'l-muḳâbele li-Ebi'l-Faḍl ᶜAbdilḥamîd b. Vâsiᶜ b. Türk el-Cîlî* isimli bir parçanın iki ayrı nüshasını (Süleymaniye [Millet] Ktp., Cârullah, nr. 1505, vr. 2^a-5^a; Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 257, vr. 5^b-8^a) karşılaştırarak incelemiştir (bu risâlenin Arapça metni ve Farsça tercümesi Ahmed Ârâm tarafından yayımlanmıştır: "Risâleî ez Ḳarni Sivvom-i Hicrî der Cebr u Muḳâbele", *Mecelle-i ᶜİlmî-i Süḫan*, III/11-12, Tahran 1343 hş.). Aydın Sayılı'nın "Katışık Denklemlerde Mantıkî Zaruretler" şeklinde tercüme ettiği bu yazıda Abdülhamîd b. Vâsi', üç tip ikinci derece denklemini sistemli bir yaklaşımla ve geniş açıklamalar yaparak ayrıntılı biçimde çözmektedir. Çözüm için seçtiği metot geometrik yoldur ve Mezopotamya geleneğini devam ettirmekte, formül kullanmadan sözlü anlatımla sonuca varmaktadır. Denklemleri incelemesi, kendinden önce gelenlerden biraz farklı ve sonrakilere yol gösterecek şekildedir. *Kitâbü'l-Cebr ve'l-muḳâbele*'de aynı konuyu işleyen Hârizmî'nin ise denklemleri Abdülhamîd b. Vâsi' kadar sistemli biçimde ele almadığı ve ayrıntıya girmeden çok kısa bir açıklamayla çözüme vardığı görülmektedir. Aydın Sayılı bu duruma, Hârizmî'nin konuyu meçhul saymamış, bu sebeple de ayrıntılara girmeye gerek görmemiş olabileceği şeklinde bir yorum getirmekte ve onun ilk cebir kitabını, İslâm dünyasında da Batı dünyasında da cebirin kurucusu olarak kabul edilen Hârizmî'den önce yazmış olabileceği ihtimalinin pek zayıf sayılamayacağı sonucuna varmaktadır. İbn Haldûn *Muḳaddime*'nin üçüncü cildinde yalnız Hârizmî ile Ebû Kâmil'den bahsetmekte ve muhtemelen Ömer Hayyâm'a da atıfta bulunmaktadır. İbn Haldûn'un zikretmemesine mukabil İbnü'n-Nedîm ile İbnü'l-Kıftî'nin ondan övgüyle bahsetmeleri ve Ebû Kâmil'in de Ebû Berze'nin iddiasını şiddetle reddedip onu Hârizmî'ye rakip gördüğünü belli etmesi, Abdülhamîd b. Vâsi'in o devrin büyük bir matematikçisi olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Rıżâ—Teceddüd), Tahran 1391/1971, s. 339; İbnü'l-Kıftî, *İḫbârü'l-ᶜulemâ*ᵓ, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 155; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, Kahire 1284 — Beyrut 1399/1979, I, 402-404; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1407-1408; H. Suter, *Mathematiker*, s. 17-18; Sâlih Zeki, *Âsâr-ı Bâkıye*, İstanbul 1913, II, 246; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 383; Sezgin, *GAS*, V, 236-237, 241-242; Ebü'l-Kāsım Kurbânî, *Zindegînâme-i Riyâżîdânân-ı Devre-i İslâmî*, Tahran 1365, s. 295-299; Aydın Sayılı, *Abdülhamîd İbni Türk'ün Katışık Denklemlerde Mantıkî Zaruretler Adlı Yazısı ve Zamanın Cebri: Logical Necessities in Mixed Equations by Abd al Hamîd İbn Türk and the Algebra of His Time*, Ankara 1962; a.mlf., "Abdülhamid İbn Vâsi İbn Türk'ün Cebir Konusundaki Bir Yazısı", *VI. Türk Tarih Kongresi* (Bildiriler), Ankara 1967, s. 95-100; S. Gandz, "The Sources of al-Khowārizmī's Algebra", *Osiris*, Bruges 1936, I, 264; a.mlf., "The Origin and development of quadratic equations in Babylonian, Greek and early Arabic Algebra", *Osiris*, Bruges 1938, III, 515-516; D. Pingree, "ᶜAbd-al-Ḥamīd b. Vāseᶜ", *EIr.*, I, 111.

CENGİZ AYDIN

ABDÜLHAMÎD ez-ZEHRÂVÎ

(عبدالحميد الزهراوى)

(1855-1916)

Abdülhamîd b. Muhammed b. Şâkir b. İbrâhîm ez-Zehrâvî

Suriyeli gazeteci ve siyaset adamı.

Humus'ta doğdu, Humus Rüşdiyesi'nden mezun oldu. Arap dili ve edebiyatı, hadis, tefsir, usul, kelâm ve aklî ilimleri tahsil etti. Daha sonra siyaset hayatına atıldı.

1898'de İstanbul'a geldi; *Maᶜlûmât* gazetesinin idare ve yazı işlerinde çalıştı. Bu gazetede yayımladığı yazılar Şam'a sürülmesine sebep oldu. Şam'dan, Mısır'da yayımlanmakta olan *el-Muḳaṭṭam* gazetesine yazılar gönderdi. Gazetenin Osmanlı yönetimine karşı İngilizler'i tuttuğu bilindiği için, Şam Valisi Nâzım Paşa Zehrâvî'yi tutuklatıp İstanbul'a gönderdi. Ancak, Arap âlemi ile ilgili konularda II. Abdülhamid'in müsteşarlığını yapan Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî'nin aracılığı ile Humus'a geri gönderildi. II. Meşrutiyet'in ilânından önce *el-Münîr* adlı bir gazete çıkardı. Humus'ta gizlice basılıp Suriye'de dağıtılan bu gazetedeki yazılarında, II. Abdülhamid'e karşı, Osmanlı Devleti'nin yönetiminde reformlar yapacağı ümidiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tuttu. 1903'te Mısır'a gitti ve orada yayımlanan *el-*

Müˀeyyed ve *el-Cerîde* gazetelerine yazılar yazdı. II. Meşrutiyet'in ilânına kadar Mısır'da kaldı. Daha sonra Suriye'ye döndü ve Hama'dan milletvekili seçildi.

Meclis-i Meb'ûsan'da kısa zamanda, Arap vilâyetlerini (sancaklarını) temsil eden ve sayıları altmışla doksan arasında değişen mebuslar topluluğunun önderi durumuna geldi. Özellikle 1913'ten itibaren sayıları gittikçe artan Arap parlamenterlerin hemen hepsi Araplık davası güdüyor ve gizli açık kurulan Arap cemiyetlerinde çalışıyorlardı. Zehrâvî de 1909'da İstanbul'da kurulan el-Münteda'l-edebî adlı cemiyetin kurucuları arasında yer aldığı gibi gizli programının hazırlanmasında da rol oynadı. Arap öğrencilere yardım maksadıyla kurulan bu cemiyetin asıl amacı, İstanbul'da öğrenim gören Arap gençlerini bir araya toplamak, bunlara milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerini aşılamaktı. Hatta İstanbul'a gelen bütün öğrencilerin bu cemiyete girmeleri ve Zehrâvî'nin çıkardığı *el-Ḥaḍâre* (1910) gazetesinin Arap gençleri tarafından okunması için bazı tedbirler bile alındı. Zehrâvî ayrıca, doğrudan doğruya Arap istiklâli için çalışmak üzere 1909'da kurulan ilk gizli teşkilât olan Kahtâniyye Cemiyeti'nin kurucuları arasında da yer aldı. Arap bağımsızlığı amacına, halifeliğin Araplar'a geçmesi şartını da ekleyen bu gizli teşkilât el-Fetât (1909), el-Ahd (1913) ve el-Lâ-merkeziyye (1912) gibi ihtilâlci cemiyetlerin kuruluşunda da öncülük etti.

Zehrâvî ve cemiyet üyesi arkadaşları daha çok adem-i merkeziyetçi muhalefet partilerine yakınlık gösterdiler. Bu yüzden Zehrâvî, 1911'de İttihat ve Terakki'ye karşı kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucu üyeleri arasında yer aldı ve partinin başkan vekilliğine getirildi. Gazetesinde başta İttihatçılar ve Ziya Gökalp olmak üzere, Türkçüler aleyhine yazılar yazdı. Zehrâvî'nin, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetini gittikçe arttıran yayınlarının tesiri parlamentoya da yansıdı. Arap mebuslar Türkler'den çok hıristiyan gruplara yakınlık göstererek Arap bağımsızlığı için kurulan dernekleri destekliyorlardı. Arap meselesi 1911'de açıkça tartışılır hale gelmişti. Arap milletvekilleri bölgelerinin ayrı ayrı ele alınması, Arap davasının bütün olarak tanınması lehinde konuşmalar yapıyorlardı.

Abdülhamîd ez-Zehrâvî

Zehrâvî, 1912'de Mısır'da kurulan el-Lâ-merkeziyye Cemiyeti başkanlığına getirildi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'yla birlikte hareket eden bu cemiyetin gizli toplantılarını yönetti. el-Münteda Cemiyeti başkanı Abdülkerîm el-Halîl'i Hürriyet ve İtilâf Fırkası genel sekreterliğine ve Suriye genel müfettişliğine tayin ettirdi. Diğer İtilâf Fırkası üyeleriyle birlikte Suriye'yi dolaşarak konferanslar veren Abdülkerîm el-Halîl buralarda partinin şubelerini açtı. Daha sonra İtilâf Fırkası kapatılınca bu şubeler el-Lâ-merkeziyye'nin şubeleri haline geldi. Zehrâvî, 1913'te Paris'te toplanan Arap Kongresi'ne el-Lâ-merkeziyye'nin delegesi sıfatıyla katıldı ve kongreye başkanlık etti. Bu arada, İzzet el-İbâz'ın Arap istiklâl teşebbüsüne vakfettiği emlâkin mütevelliliğini de aldı. Bu sırada Arap bölgelerinde bulunan Türk memurlarının Arap memurlarla değiştirilmesi fikri gazetelerde yazılmaya başlamıştı. Hatta Abdülkerîm el-Halîl, el-Münteda Cemiyeti üyelerinden ve kendi adamlarından seçtiği kimselerin isimlerinin yer aldığı listeyi Dahiliye ve Maarif nâzırlarına verdi. Bu listede Zehrâvî'nin nâzırlığa ve âyan üyeliğine tayin edilmesi de isteniyordu. el-Lâ-merkeziyye, hükümet içinde Arap davasını desteklemesi için Zehrâvî'nin âyan üyeliğini oy birliği ile onayladı.

Zehrâvî gibi Arap milliyetçilerinin çeşitli görevlere getirilmek suretiyle taltif edilmeleri, onları ayrılıkçı faaliyetlerden vazgeçirmedi. Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan savaşlarından dolayı en buhranlı günlerini yaşadığı bir dönemde onlar Batılı emperyalist devletlerin işine yarayacak davranışlara giriştiler. I. Dünya Savaşı'nın çıkışını sevinçle karşılayan bazı Arap milliyetçileri, daha savaştan önce Fransa ve İngiltere'den aldıkları vaadlere kanarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya karar verdiler. Savaş başlayınca İstanbul'dan Kahire'ye giderek el-Lâ-merkeziyye Cemiyeti içinde çalışmalarına devam ettiler. Cemiyet artık adem-i merkeziyetle yetinmeyip bağımsızlık için faaliyetlerine açıkça devam etti. Sömürgeci Batı devletlerinin birtakım vaadleriyle aldatılarak çeşitli yerlerde isyanlar çıkardılar. Bu yüzden Suriye'de Âliye Dîvân-ı Harb-i Örfîsi kurularak bu ihanetleri yapanlar yargılandı. Abdülhamîd ez-Zehrâvî de bu mahkeme tarafından idama mahkûm edildi.

Zehrâvî'nin *el-Fıḳh ve't-taṣavvuf* (tasavvuf ve fıkhın mahiyeti hakkında üç risâle, Mısır 1319/1901) ile *Ḫadîce Ümmü'l-müˀminîn* (Kahire 1927) adında iki eseri yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âliye Dîvân-ı Harb-i Örfîsinde Tedkîk Olunan Mes'ele-i Siyâsiyye Hakkında Îzâhât, İstanbul 1332; *Îżâḥât ʿani'l-mesâˀili's-siyâsiyye elletî cerâ tedḳîḳuhâ bi-Dîvâni'l-ḥarbi'l-ʿurfî bi ʿâliye* (trc. Ahmed Cemâl Paşa), Beyrut 1334; Philip Dî Terrâzî, *Târîḫu'ṣ-ṣaḥâfeti'l-ʿArabiyye*, Beyrut 1914, III, 28; 1933, IV, 360-362; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 57; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müˀellifîn*, Dımaşk 1376-80/1957-61, V, 104-105; Cevdet er-Rikâbî—Cemil Sultan, *el-İrşü'l-fikrî li'l-muṣliḥi'l-ictimâʿî ʿAbdülḥamîd ez-Zehrâvî*, Dımaşk 1962; Şemsüddin er-Rifâî, *Târîḫu'ṣ-ṣaḥâfeti's-Sûriyye*, Kahire 1969, I, 218-219, 236-237, 256, 269; Vecîh Kevserânî, *Veṣâˀiḳu'l-müˀtemeri'l-ʿArabiyyi'l-evvel 1913*, Beyrut 1980; Abdülazîz ed-Dûrî, *et-Tekvînü't-târîḫî li'l-ümmeti'l-ʿArabiyye*, Beyrut 1984; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1984, I, 599-611.

AHMED FAHD BEREKET EŞ-ŞEVÂBİKE

ABDÜLHAY b. AHMED

(عبدالحى بن احمد)

(bk. İBNÜ'l-İMÂD).

ABDÜLHAY CELVETÎ

(ö. 1117/1705)

Tanınmış Celvetî şeyhi, vâiz ve mutasavvıf-şair.

Celvetiyye tarikatı şeyhlerinden Saçlu İbrâhim Efendi'nin oğludur. Edirne'de doğdu, babasının yanında yetişti. Tarikat âdâbını ondan öğrenerek tahsiline devam etti. Bir müddet sonra **hilâfet*** aldı ve Rumeli Çirmen sancağındaki bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Akçakızanlık kazasında Alâeddin Efendi Zâviyesi şeyhliğine getirildi. Edirne Sultan Selim (Selimiye) Camii vâizi olan babasının 1660'ta vefatı üzerine, bu camiin vâizliğiyle tekke şeyhli-